

στη φυλακή, όπου και πέθανε τὴν ἴδια περίπου ὥρα πού ὁ ὄχλος στραγγάλιζε τὸ νεαρό του γιὸ καὶ συμβασιλέα Ἀλέξιο. Ὡστόσο, ὁ πύργος, πού δὲν ἦταν προορισμένος νὰ προστατεύσει τὸν ἴδιο τὸν Ἰσαάκιο, ἦταν (καὶ μαθαίνω τώρα ὅτι διατηρεῖται) ἓνα θαυμάσιο κτίσμα, ὅπου ὁ τραγικὸς αὐτοκράτωρ σκέφθηκε νὰ συνδυάσει τὸν ὀχυρωματικὸ σκοπὸ μὲ μιὰν ὠραιότατη κατοικία πού τὰ παράθυρά της σ' ἔκαναν νὰ βλέπεις καὶ νὰ θαυμάζεις τὸ Κοσμίδιο καὶ τὴν ἀνοιχτὴ χώρα. Ὁ συνδυασμὸς τείχους, πύργου καὶ κατοικίας ἦταν στὴν περίπτωσή αὐτὴ ἀπόλυτα πρωτότυπος. Μήπως, ὁμως, δὲν ἦταν πρωτότυπη καὶ ἡ ἄμεση συνοχὴ τοῦ βασιλικοῦ Παλατίου τῶν Βλαχερνῶν μὲ τὸ τεῖχος τοῦ Ἡρακλείου; Στὴ δυτικὴ (ἂν δὲν κάνω λάθος) πλευρὰ του, τὸ Παλάτιο τῶν Βλαχερνῶν εἶχε τοῖχο του τὸ ἴδιο τὸ τεῖχος τῆς Βασιλεύουσας. Οἱ αὐτοκράτορες ἤθελαν νὰ ναι συνυφασμένοι μὲ τὰ ὀχυρὰ ἄκρα τῆς Βασιλεύουσας, νὰ ναι — ἔστω καὶ μέσα στὴν Κωνσταντινούπολη — Ἀκρίτες.

11

Μὲ τὰ τεῖχη, καὶ μὲ τὴν ἱστορία τους, εἶναι συνυφασμένες οἱ περίφημες πύλες, καθὼς καὶ τὰ ἰδιωτικὰ ἢ ἐκκλησιαστικὰ «παράπορτια», πού εἶχε (καί, ἴσως, ἔχει ἀκόμα) ἡ Βασιλεύουσα.

Στὰ θαλάσσια τεῖχη μέτρησα περίπου τριάντα πύλες· περίπου δεκαεφτὰ πρὸς τὸν Κεράτιο κόλπο, καὶ δώδεκα ἢ κάτι παραπάνω πρὸς τὴν Προποντίδα. Πρῶτη μεγάλη πύλη, πρὸς τὴν Προποντίδα, ὅταν ξεκίνησα ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ ἄκρη τῆς Βασιλεύουσας, βρῆκα τὴν πύλη ἐκείνη πού τ' ὄνομά της τὸ πῆρε ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Στουδίου, ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο πού εἶναι ὁ ναὸς τῆς περίφημης μονῆς. Προχωρώντας πρὸς τὸ νεώριο τοῦ Βουκολέοντος, τὸ λιμάνι τοῦ Μεγάλου Παλατίου καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας, εἶδα κάμποσες ἄλλες πύλες· ξεχώρισα ἰδιαίτερα τὶς πύλες τοῦ Ψαμάθου, τοῦ Ἀγίου Αἰμιλιανοῦ, τῆ Σιδηρᾶ, τοῦ Ἀγίου Λαζάρου, τῆς Ὁδηγητρίας, τῆς Ἀγίας Βαρβάρας. Ἡ τελευταία, πού ὀνομάζεται καὶ Ἐῶα, βρίσκεται πλάι στὸ Βοσπόριο ἄκρωτήριο. Ἀπὸ τὸ Βοσπόριο καὶ πέρα, δηλαδὴ προχωρώντας στὴν ἀκτὴ τοῦ Κεράτιου κόλπου, βρῆκα μπροστά μου — ἀπέναντι ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Ἀρσεναλίου τοῦ Γαλατᾶ — τὴ Βασιλικὴ πύλη (ἢ πύλη τοῦ Εὐγενίου), τὴν πόρτα τοῦ Βώνου, τὴν Ὠραία πύλη, τὴν πύλη τοῦ Ἀγίου Μάρκου, τὴν πύλη τῶν Δρουγγαρίων τῆς Βίγλας, τὴν πύλη τῆς Πλατείας (ἢ τὴ Μέση)· ὅλες αὐτὲς εἶχαν ἀπέναντί τους τὸν Γαλατᾶ. Προχωρώντας βορειοδυτικώτερα, στὸ βάθος τοῦ Χρυσοῦ Κέρατος, βρῆκα μπροστά μου κάμποσες ἄλλες πύλες, ὥσπου ἔφθασα στὸ Νεώριο τῶν Βλαχερνῶν καὶ στὴ βασιλικὴ ἀποβάθρα.

ἐκεῖ εἶδα ξανά τὴν πύλη (λεγόταν κι' αὐτὴ Βασιλική) πού, ἀκολουθώντας τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο, μοῦ εἶχε χρησιμεύσει γιὰ νὰ μπῶ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν περιοχὴ τῶν Βλαχερνῶν (ἢ τοῦ Ἑβδόμου). Λίγο πιὸ πέρα εἶδα τὴν πύλη τοῦ Κυνηγοῦ — ἐκείνη πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ αὐτοκράτορες, ὅταν, μὲ τὴ μεγάλη ἐπιπτη ἀκολουθία τους, ἔβγαιναν γιὰ κινήγι στὸ Κοσμίδιο ἢ καὶ πιὸ ἔξω —, καθὼς καὶ δυὸ - τρεῖς ἄλλες παραθαλάσσιες πύλες.

Οἱ πύλες τῶν θαλάσσιων τειχῶν δὲ μοῦ ἔκαμαν τόση ἐντύπωση, ὅση μοῦ ἔκαμαν οἱ πύλες τῶν χερσαίων τειχῶν, ἐκεῖνες πού ὀδηγοῦν πρὸς τὴ χώρα τῆς Θράκης, πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴ ἡπειρο, πρὸς τὴν ἀτέλειωτη ξηρὰ πού τόσοις βαρβάρους κατέβασε γιὰ νὰ χτυπήσουν τὴ Βασιλεύουσα καὶ τὸ Γένος μου. Ὅταν βρίσκεσαι στὴν Κωνσταντινούπολη, ἢ θάλασσα — ὄχι μόνον ὁ στενὸς Κεράτιος κόλπος πού μοιάζει μ' ἕνα μεγάλο ποτάμι, ἀλλὰ κι' αὐτὴ ἡ Προποντίδα — σοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση κλειστοῦ χώρου. Ἡ θάλασσα πού, σ' ἄλλες ἀκτές, σὲ κάνει νὰ αἰσθάνεσαι ὅτι πᾶει στὸ ἄπειρο καὶ στὸ ἀγνωστο, στὰ παράλια τῆς Βασιλεύουσας γέννησε μέσα μου τὸ αἶσθημα ὅτι εἶναι πεπερασμένη. Τὸ αἶσθημα αὐτὸ — ὅταν πῆγα στὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς νὰ φαντάζομαι, τότε, ὅτι μιὰ μέρα θὰ τὴν πολιορκοῦσαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν ξηρὰ κι' ἀπὸ τὴ θάλασσα, καὶ μάλιστα κι' ἀπὸ τὸν Κεράτιο κόλπο — ἦταν αἶσθημα ἐμπιστοσύνης. Τὸ ἀγνωστο, τὸ ἀπροσδόκητο, τὸ φοβερό, τὸ περίμενα μόνον ἀπὸ τὴν ξηρὰ, ὄχι ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ξηρὰ — καὶ ὄχι ἡ θάλασσα — ἔμοιαζε νὰναι τὸ σκοτεινὸ ἄπειρο. Κάποτε, ὡς παιδί καὶ ὡς ἔφηβος, ἀγαποῦσα τὸ ἄπειρο, εἴτε φωτεινὸ τῶνοιωθα μέσα μου ἢ τῶβλεπα μπρὸς μου, εἴτε σκοτεινὸ. Ὡστόσο, ἀργότερα εἶχα ἀρχίσει νὰ τὸ φοβᾶμαι· καὶ τὸ φοβήθηκα ιδιαίτερα, ὅταν, περιτρέχοντας τὰ χερσαῖα τείχη τῆς Βασιλεύουσας στὸ ἔτος 1437, τὸ εἶδα μπροστά μου σὰν ἕνα κολοσσιαῖο θηρίο πού μποροῦσε νὰ φάει καὶ νὰ καταπιεῖ τὸ Γένος μου. Τώρα, βέβαια, βλέπω τὸ ἄπειρο καὶ πάλι ἄλλιῶς· ξαναγύρισα στὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικά μου χρόνια.

Ἡ ἀκρότατη, πλάϊ στὸν Κεράτιο κόλπο, πύλη χερσαίου τείχους ἦταν, ὅταν πῆγα στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ Ξυλόπορτα. Ἡ σχετικὰ μικρὴ αὐτὴ πύλη δὲν ἀνήκει στὸ ἰσχυρὸ χερσαῖο τείχος τῆς περιοχῆς τῶν Βλαχερνῶν πού ἔχτισε ὁ Ἡράκλειος. Ἀπὸ τὸ σημεῖο, ὅπου ἐνώνεται τὸ τείχος αὐτὸ μὲ τὸ θαλάσσιο τείχος τοῦ Χρυσοῦ Κέρατος, ὡς τὴ θάλασσα — δηλαδή, στὸ μικρὸ αὐτὸ στενὸ (στὸ «βραχιόνιον τῶν Βλαχερνῶν», ὅπως τ' ὀνόμαζε ἡ Ἄννα Κομνηνὴ) πού ὀδηγεῖ στὴ στενὴ παραλία τοῦ Κεράτιου κόλπου

πού έχει μείνει έξω από τὸ θαλάσσιο τεῖχος — ἔχτισε κάποιος αὐτοκράτωρ (μπορεῖ ὁ Ἡράκλειος, μπορεῖ ἀργότερα ἕνας ἄλλος) ἕνα χαμηλὸ τεῖχος· τὸ τεῖχος τοῦτο ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ νὰ μὴ μποροῦν οἱ ἐχθροί, εἰσχωρώντας ἀπὸ τὸ στενὸ, νὰ χτυπήσουν τὸ θαλάσσιο τεῖχος ἀπὸ τὴν ἀπείχιστη στενὴ ἀκτὴ.

Ἐὰν ἡ ἀκρότατη, πρὸς τὸν Κεράτιο κόλπο, πύλη πού ἀντίκρουσα ἦταν ἡ Ξυλόπορτα, ἡ ἀκρότατη πύλη τοῦ Θεοδοσιακοῦ χερσαίου τείχους πρὸς τὴν ἀντίθετη πλευρά, πρὸς τὴν Προποντίδα, ἦταν ἡ πύλη τῶν θριάμβων, ἡ θαυμάσια πύλη πού ὁ Σφραντζῆς, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν παλαιότερων (τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὅπως ξέρω ἀπὸ τὸ ἱστορικό του ἔργο) μου τὴν ἔλεγε «Χρυσῆ», ἐνῶ οἱ περισσότεροί τὴν ἔλεγαν «Χρυσία».

Ὅλες οἱ πύλες τοῦ Θεοδοσιακοῦ χερσαίου τείχους ἦταν διπλές (ὅπως ἦταν διπλὸ καὶ τὸ τεῖχος). Ἡ Χρυσῆ, ὅπως τὸθελε ἡ παλαιὰ συνήθεια τῶν Ρωμαίων, εἶχε τρεῖς εἰσόδους· ἡ μεσαία, μὲ τὸ τόξο τοῦ θριάμβου, ἦταν πολὺ ψηλὴ, ἐνῶ οἱ ἄλλες δυὸ χαμηλότερες. Ὅπως βγαίνει ἀπὸ μιὰ Λατινικὴ ἐπιγραφή, τὴν ἔχτισαν καὶ τὴν ἐχρύσωσαν, στὴ θέση τῆς παλαιότερης πύλης, ἀφοῦ μπῆκε ἀπὸ κεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη θριαμβευτῆς, στὸ ἔτος 389, ὁ Μέγας Θεοδόσιος. Ἡ νίκη αὐτὴ γιὰ τὸν Θεοδόσιο εἶχε μεγάλη ἠθικὴ σημασία. Ὄταν ἔμαθε ὅτι ὁ Μάξιμος σφετερίσθηκε τὸ θρόνο στὴ Δύση, σκοτώνοντας τὸν Γρατιανὸ — τὸν ἐνάρετο καὶ σεμνὸ, ἀλλὰ κ' ἐπιπόλαιο νέο, πού εἶχε τὴν ἔμπνευση νὰ κάνει μιὰ σπουδαία καλὴ πράξη, ἀναγορεύοντας τὸν στρατηγὸ Θεοδόσιο αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς —, ὁ Θεοδόσιος δὲ μπόρεσε ἀμέσως, μπλεγμένος μὲ τοὺς Γότθους, νὰ τιμωρήσει τὸν Μάξιμο. Ἀναγκάσθηκε, μάλιστα, νὰ τὸν ἀναγνωρίσει. Καὶ μόνον ὅταν ξέμπλεξε μὲ τοὺς Γότθους, ἐνσωματώνοντας τους ὡς «φεδεράτους» στὰ ὄρια τῆς αὐτοκρατορίας, ξεκίνησε νὰ τιμωρήσει τὸν Μάξιμο, τὸν φονεὰ τοῦ Γρατιανοῦ, τοῦ μεγάλου του εὐεργέτη. Ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ νικηφόρο πόλεμο, μπῆκε στὴν Κωνσταντινούπολη περνώντας κάτω ἀπὸ μιὰ πύλη πού στὴ θέση τῆς χτίστηκε ἡ Χρυσῆ.

Κάτω ἀπὸ τὸ πανύψηλο κεντρικὸ τόξο τῆς Χρυσῆς πύλης (πού, στὶς μέρες τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, βρισκόταν ἀκόμα ἔξω ἀπὸ τὰ παλαιὰ τεῖχη, καὶ συνυφάνθηκε ἀργότερα μὲ τὸ τεῖχος Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ) πέρασαν κάμποσοι αὐτοκράτορες ἢ καὶ στρατηγοί, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ νικηφόρους πολέμους. Πέρασαν ὁ Βελισσάριος, ὁ Ἡράκλειος, ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς. Καθιερώθηκε μάλιστα — δὲν ξέρω ἀπὸ πότε, οὔτε καὶ θυμᾶμαι ἂν ἡ συνήθεια αὐτὴ τηρήθηκε πάντοτε καὶ ὡς πότε — νὰ περνοῦν ἀπὸ κεῖ οἱ αὐτοκράτορες, ὅσοι ἀναγορεύονταν στὴν πε-

ριοχή τῶν Βλαχερνῶν, γιά νά κατευθυνθοῦν, διασχίζοντας ὀλόκληρη τή «Μέση», στήν Ἁγία Σοφία ὅπου τοὺς ἔστεφε ὁ πατριάρχης.

Ἀπὸ τὴν πύλη τῆ Χρυσῆ ὡς τὴν Ξυλόπορτα, δηλαδή σ' ὀλόκληρο τὸ μῆκος τῶν χερσαίων τειχῶν, μέτρησα τοὐλάχιστον δεκαπέντε πύλες καὶ παραπόρτια. Ἰδιαίτερη ἐντύπωση, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ νοτιώτερο ἄκρο τῶν χερσαίων τειχῶν ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν πύλη τῆ Χρυσῆ, μοῦ ἔκαμαν ἡ πύλη τῆς Σηλυμβρίας (ἢ τῆς Ζωδόχου Πηγῆς), ἡ πύλη τοῦ Ρηγίου, ἡ πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ ποὺ βρισκόταν λίγο πιο πάνω ἀπὸ τὸ κέντρο τῶν χερσαίων τειχῶν (στὸ ἔτος 1437 δὲ μποροῦσα ἀκόμα νά ξέρω πόσο ἱερὴ γιά τὸ Γένος μου θὰ τὴν ἔκανε, ἀργότερα, τὴν πύλη αὐτὴ ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ), ἡ Χαρσία πύλη (πλάϊ στὴ σπουδαία μονὴ τῆς Χώρας, ὅπου εἶδα θαυμάσια ψηφιδωτά, καὶ ὅπου ἄλλοτε εἶχε ἀποσυρθεῖ καὶ πεθάνει ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, καὶ εἶχε φυλακισθεῖ ὁ Νικηφόρος Γρηγοῤῥας). Ἡ Χαρσία πύλη – ἢ τῆς Χαρσοῦ ἢ τῆς Χαρισοῦ ἢ τοῦ Χαρσίου – λεγόταν καὶ πύλη τῆς Ἀδριανουπόλεως. Πέρ' ἀπὸ τὴ μεγάλη αὐτὴ πύλη, στήν περιοχὴ πια τῶν Βλαχερνῶν, πρόσεξα ἰδιαίτερα τὴν Καλιγαρία πύλη, τὴν πύλη πρὸς τὴ Γυρολίμνη (ὅλοι τὴν ἔλεγαν καὶ τὴν ἔγραφαν ἔτσι, ἀκόμα καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνός, μολονότι θόπρεπε νά ὀνομάζεται «πύλη πρὸς τὴν Ἀργυρᾶν Λίμνην»), καὶ τὴν καθ'αυτὸ πύλη τῶν Βλαχερνῶν ποὺ βρισκόταν πλάϊ στὸ σημεῖο, ὅπου ἐνώνουνταν τὰ χερσαία τείχη μὲ τὰ θαλάσσια τοῦ Χρυσοῦ Κέρατος.

Ὅμοιολογῶ ὅτι δὲν εἶχα προσέξει ἰδιαίτερα, στὸ ἔτος 1437, μιὰ μικρὴ πύλη (ἓνα ἀπὸ τὰ παραπόρτια) ποὺ βρισκόταν μεταξύ τῆς Χαρσίας καὶ τῆς Καλιγαρίας. Πῶς μποροῦσα νά φαντασθῶ ὅτι ἡ μικρὴ αὐτὴ πύλη θὰ γινόταν μοιραία γιά τὴν Κωνσταντινούπολη, γιά τὸ Γένος, καὶ γιά τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο; Τὴν ὀνομασία τῆς ἢ μοιραία αὐτὴ πόρτα τὴν πῆρε ἀπὸ τὸν «Ξυλόκιρκο», ἓνα ἀμφιθέατρο («κίρκο») ποὺ λέν ὅτι ἰδρύθηκε, ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, στὶς μέρες ἤδη τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Τὸ παραπόρτιο αὐτὸ ὀνομάσθηκε, λοιπόν, Κερκόπορτα ἢ πόρτα τοῦ Ξυλοκέρκου (τὸ ἰῶτα, στὰ χεῖλη τῶν Ἑλλήνων, ἔγινε γρήγορα ἔψιλον). Ἄν καὶ δὲν πρόσεξα ἰδιαίτερα τὴν Κερκόπορτα, θαρρῶ πῶς δὲν ἦταν πολὺ μακριὰ τῆς ἢ μονῆ τοῦ Ἁγίου Μάμαντος (ποὺ ὀνομάζεται καὶ μονὴ τοῦ Ξυλοκέρκου), ὅπου ὁ ἀγαπημένος μου Συμεών, ὁ νέος Θεολόγος, ὀδηγήθηκε ἀπὸ τὸν πνευματικὸ τοῦ πατέρα, Συμεών τὸν εὐλαβῆ, ὅταν ὁ τελευταῖος διαπίστωσε ὅτι ἦταν ἀδύνατο νά κρατήσῃ κοντὰ του, στὴ μονὴ τοῦ Στουδίου, τὸν ἀφοσιωμένο μαθητή.

Ἡ Κερκόπορτα δὲ χρησίμευε σὲ τίποτε, ὅταν ἐπισκέφθηκα ἐγώ,

στο έτος 1437, τὰ τείχη. Ήταν άχρηστη — μπορεί νά είχε θεωρηθεί κ' επικίνδυνη — καί, άν δέν κάνω λάθος, τή βρήκα νά ναι φραγμένη. Καί ποιός έδωσε τήν έντολή νά τήν άνοιξουν; 'Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. 'Ο Θεός όρίζει όσα κάνουν οί άνθρωποι, άκόμα κ' οί αυτοκράτορες.

12

Τό Παλάτιον τών Βλαχερνών, όπου φρόντισε νά με μπάσει δυό - τρεις φορές ό Γεώργιος Σφραντζής, μου έκαμε καταπληκτική έντύπωση. Τέτοιο πράγμα δέν είχα ίδει ποτέ μου. Τό παλάτι του Άντώνιου Άτσαγιόλι στα Προπύλαια καί τό δεσποτικό παλάτι του Μυστρά είχαν περιορισμένη έκταση· ό τόπος δέν έδινε τή δυνατότητα νά έκταθούν καί νά συνδυασθούν με κήπους καί με συμπλέγματα βοηθητικών παλατιών καί περιπτέρων, μακρών στοών καί άτέλειωτων θολωτών διαδρόμων. Άν συγκριθεί, βέβαια, τό Παλάτιον (που τόλεγαν καί Καστέλλιον τών Βλαχερνών ή Παλάτιον του Έβδόμου) με τό Μέγα Παλάτιον, πρέπει νά πούμε ότι ήταν μικρότερο. Τό Μέγα Παλάτιον έπιανε σχεδόν όλόκληρο τό χώρο από τό ναό τής Άγίας Σοφίας καί τόν Ίππόδρομο ως τή θάλασσα· ήταν ό πιό έξοχος στον κόσμο Β α σ ί λ ε ι ο ς ο ἶ κ ο ς, «μεγέθει μόν ύπέρ τους πολλούς, κάλλει δέ καί στερέρότητι σχεδόν ύπέρ άπαντας», όπως έγραψε άλλοτε ό Νικηφόρος Κάλλιστος ό Ξανθόπουλος. 'Όστόσο, μεγάλο ήταν καί τό Παλάτιον τών Βλαχερνών (που τόλεγαν καί «ύπερύψηλον», μολονότι έχει άνεγερθεί σε χαμηλή τοποθεσία). Όπως μου έλεγε ό Γεώργιος Σφραντζής — κι' αυτό τό μάντεψα καί μόνος μου, βλέποντας τά όρθά έρείπια του ναού —, ό ναός τής Παναγίας ήταν άμεσα συνυφασμένος με τήν κύρια είσοδο του βασιλικού άνακτόρου. Όταν πήγα στην Κωνσταντινούπολη, δέν είχαν άπομείνει από τόν θαυματουργό ναό παρά μόνο τά όρθά έρείπια, καθώς καί τό άκατάλυτο Άγίασμα· στα νερά τής ιερής αύτης πηγής, από τις μέρες τής Πουλχερίας (τής άμείλικτης αύτης παρθένου που τυράννησε με τήν κηδεμονία της τόν άδελφό της Θεοδόσιο κ' έστειλε σ' έξορία τήν ώραία καί σοφή νύφη της Άθηναΐδα), καθιερώθηκε νά λούζονται όλόγυμνοι καί οί αυτοκράτορες καί οί βασίλισσες (άκόμα κ' οί αυτοκράτορες μονάχα μπροστά σ' ευνούχους). Έτσι, όνομάσθηκε ή πηγή αύτη «Λούμα» ή «Λούσμα».

Τόν καιρό που μπήκα έγώ στο Παλάτιον τών Βλαχερνών, ό έσωτερικός πλούτος — όσο κι' άν, για τά δικά μου μάτια, ήταν χτυπητός — δέν ήταν τίποτε μπροστά στον πλούτο που βρήκαν μπροστά τους οί σταυροφόροι. Όταν τους δέχθηκε εκεί ό Άλέξιος Κομνηνός (ή κόρη του Άννα περιγράφει με ύπερηφάνεια τις μετά-

νοιες πού ἔκαμαν στὸν καθισμένο στὸ θρόνο πατέρα της) καὶ ὅταν, κάμποσες δεκαετίες ἀργότερα, μπήκαν πιά οἱ σταυροφόροι γιὰ νὰ γίνουν κύριοι τοῦ Παλατίου, ἔμειναν ἔκθαμβοι καὶ δὲ μπορούσαν νὰ πιστέψουν τὰ μάτια τους. Στὸ χρονικό του, ὁ πρωτοστράτωρ τῆς Καμπανίας Γοδοφρείδος Βιλλαρδουίνος δίνει μιὰ πολὺ ὑποβλητική εἰκόνα τοῦ πλούτου πού βρῆκαν οἱ Φράγκοι γενικά στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ εἰδικώτερα στὸ Παλάτιον τῶν Βλαχερνῶν. Ἡ λεηλασία πού ἐπακολούθησε τὴν εἴσοδο τῶν Φράγκων ἦταν φοβερή. Ὁ ἴδιος ὁ φιλαλήθης Βιλλαρδουίνος ὁμολογεῖ τὸ γεγονός καὶ τὸ περιγράφει. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ξαναπῆρε τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ Παλάτιον τῶν Βλαχερνῶν εἶχε γυμνωθεῖ. Οἱ σταυροφόροι τὸ εἶχαν τόσο χαλάσει καὶ βρωμίσει («ἐγεμε... καπνοῦ καὶ λιγνύος ἰταλικῆς», λέει ὁ Παχυμέρης), ὥστε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀναγκάσθηκε νὰ μείνει κάμποσον καιρὸ στὸ Μέγα Παλάτιον πού δὲν εἶχε πάθει τίς ἴδιες μεγάλες ζημιές. Ὁ ἐσωτερικός, βέβαια, πλοῦτος δὲν ἀποκαταστάθηκε ποτὲ σ' ὅλη του τὴν ἔκταση. Τὶς τελευταῖες μάλιστα δεκαετίες, ἡ φτώχεια τῆς αὐτοκρατορίας ὑποχρέωσε τοὺς αὐτοκράτορες νὰ πουλήσουν πολλὰ ἀπὸ τὰ κοσμήματα καὶ τὰ πολύτιμα σκεύη τους καὶ ν' ἀναπληρώσουν ἀκόμα καὶ τὰ χρυσὰ ἢ ἀσημένια ἐπιτραπέζια σκεύη μὲ ψεύτικα. Μολταῦτα, στὰ μάτια μου φάνηκαν ὅλα θαυμάσια. Ἐμεινα ἔκθαμβος, ὅπως εἶχαν μείνει ἔκθαμβοι, ὅταν εἶδαν τὸ Παλάτιον, στὶς μεγάλες του δόξες, οἱ Φράγκοι σταυροφόροι.

13

Ὅταν ἐφθασα, στὰ τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 1437, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔσπευσα νὰ ἰδῶ δυὸ ἀνθρώπους πού τόσο θαύμαζα καὶ πού εἶχα πολὺ ἐπιθυμήσει, τὸν Πλήθωνα καὶ τὸν Βησσαρίωνα. Κ' οἱ δυὸ τους εἶχαν φύγει ἀπὸ τὸν Μυστρά· εἶχαν κληθεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Πλήθων εἶχε φύγει ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ μένα, καὶ ὁ Βησσαρίων στὸ ἔτος 1435. Ὁ αὐτοκράτωρ, προετοιμάζοντας τὴν ἀντιπροσωπεία γιὰ τὴ σύνοδο πού θὰ συζητοῦσε στὴν Ἰταλία τὴν ἔνωση, εἶχε καλέσει καὶ συγκεντρώσει γύρω του τοὺς κορυφαίους τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς πιὸ σοφοὺς κοσμικοὺς. Ὅπως εἶχε καλέσει ἀπὸ τὸν Μυστρά τὸν Πλήθωνα (μολονότι ἤξερε ὅτι ὁ φιλόσοφος ἦταν ἀνθενωτικός), ἔτσι εἶχε καλέσει ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα τὸν συνομήλικο καὶ παιδικὸ φίλο τοῦ Βησσαρίωνος σοφὸ Γεώργιο Ἀμιρούτζη, ἐκεῖνον πού συνεργάσθηκε ἀργότερα μὲ τὸν κατακτητὴ καὶ πού ὁ γιός του Ἀλέξανδρος ἄφησε ὄνομα (στὴ νύχτα τῆς ἱστορίας) ὡς Ἰσκενδέρ - μπης. Καὶ ὅπως φώναζε πλάϊ του τὸν ἱερομόναχο Βησσαρίωνα, ἔτσι ζήτησε τὴ βοήθεια κ' ἐνὸς ἄλλου ἀπλοῦ

Ιερομόναχου πού ἦταν κι' αὐτὸς ἄλλοτε μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος, τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, μολονότι ὁ τελευταῖος, πρεσβύτερος ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα, ἦταν φανατικὸς ἀνθενωτικὸς. Ὁ Μάρκος ἦταν γιὸς τοῦ Σακελλίωνος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Γεωργίου τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ εἶχε ἕναν ἐπίσης σοφὸ ἀδελφόν, τὸν Νομοφύλακα Ἰωάννη Εὐγενικό. Ὁ Μάρκος — ἂν δὲν κάνω λάθος — βρέθηκε στὸν Μυστρᾶ γύρω στὸ ἔτος 1420 καὶ ἀφοσιώθηκε στὸ δάσκαλό του τὸν Πλήθωνα.

Ὁ Βησσαρίων, μόλις ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐγίνε ἡγούμενος ἑνὸς μοναστηριοῦ. Ἀλλὰ κι' ὁ τίτλος αὐτὸς δὲν ἦταν ἀρκετὸς γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ αὐτοκράτωρ νὰ τὸν χρησιμοποιήσῃ στὸ προσκήνιο, ὅπως ἐπιθυμοῦσε. Ὅπως ἔκαμε λίγο ἀργότερα, βασισμένος στὴν ἀρμονικὴ συνεργασία του μὲ τὸν κουρασμένο γηραιὸ πατριάρχη Ἰωσήφ τὸν δεύτερο, τὸν ἄλλο μαθητὴ τοῦ Πλήθωνος, τὸν Ἰσίδωρο, μητροπολίτη Κιέβου, ἔτσι ἔκαμε ὁ αὐτοκράτωρ καὶ τὸν Βησσαρίωνα — σὲ ἡλικία μόλις τριαντατριῶν ἐτῶν — μητροπολίτη Νικαίας. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἤξερε ὅτι κ' οἱ δύο τους, ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Βησσαρίων, πίστευαν στὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀφοῦ ἔφυγε ὁ Ἰσίδωρος γιὰ τὴ Ρωσία, στὸ περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορος εἶχαν ἀπομείνει, μὲ διάθεση εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ἔνωση, ὁ Βησσαρίων, ὁ φίλος του ἱερομόναχος Γρηγόριος Μελισσηνὸς ἢ Μάμμας, ὁ πνευματικὸς, (ἐκεῖνος πού, ὅπως μοῦ εἶχε πεῖ ὁ Σφραντζῆς, εἶχε σταλεῖ μὲ τὸν συγγενῆ τοῦ αὐτοκράτορος Γεώργιο Δισύπατο στὴν Πελοπόννησο γιὰ νὰ συμβιβάσῃ τοὺς ἀδελφοὺς Παλαιολόγους, καὶ πού ἀργότερα ἐγίνε πατριάρχης), καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος πού ὡς πατριάρχης Γεννάδιος, ἀλλὰ καὶ πρὶν γίνε πατριάρχης, ἄλλαξε ἀπότομα τὴ στάση του κ' ἐγίνε ὁ φανατικώτερος, μετὰ τὸν Μάρκο τὸν Εὐγενικό, ἀνθενωτικὸς.

Ὡστόσο, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης δὲν εἶχε προκαταλήψεις τέτοιες πού νὰ τὸν κάνουν νὰ μὴ θέλει ν' ἀκούσῃ ἀντιρρήσεις. Τὸν κύκλο τῶν συμβούλων του — ἕναν κύκλο πού τὰ μέλη του σκόπευε νὰ τὰ πάρει μαζί του στὴν Ἰταλία — τὸν κατάρτισε μὲ τέτοιον τρόπο πού νὰ μπορεῖ ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῶν πιὸ ἀντίθετων γνωμῶν νὰ βγάλει καλὰ συμπεράσματα. Ἐτσι, κάλεσε τὸν ἀνθενωτικὸ Πλήθωνα κοντὰ του. Καὶ ὅπως φρόντισε νὰ γίνε μητροπολίτης Νικαίας ὁ Βησσαρίων πού ὑπερασπίσθηκε σὲ μιὰ πραγματεία του τὸν ἄλλοτε πατριάρχη Ἰωάννη Βέκκο κατὰ τῶν μεταθανάτιων ἐπιθέσεων πού τοῦ εἶχε κάμει ὁ ἡσυχαστὴς καὶ φανατικὸς «ἀνατολικὸς» Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἔτσι φρόντισε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ν' ἀνεβάσῃ στὸ ἐκκλησιαστικὸ προσκήνιο καὶ τὸν Μάρκο τὸν Εὐγενικό. Ὁ Μάρκος ἐγίνε μητροπολίτης Ἐφέσου. Καὶ

ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης φρόντισε ὁ ἴδιος νὰ προωθήσει τὸν Μάρκο, μολονότι οἱ ἀνθενωτικοὶ δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ἐνίσχυση. Οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς παράγοντες γύρω ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη ἦταν ἀνθενωτικοί. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος δεσπότης Δημήτριος — ἐκεῖνος ποὺ ἔγινε ἀργότερα ἀποστάτης τοῦ Γένους — ἦταν ἀνθενωτικός· κι' ὅμως ὁ αὐτοκράτωρ τὸν πῆρε μαζί του στὴν Ἰταλία. Ὁ Λουκάς Νοταρᾶς ποὺ ἦταν ὡς μέγας λογοθέτης στὴν κορυφὴ τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας, καὶ ποὺ ἀργότερα ἔγινε καὶ μέγας δούξ, ἦταν φανατικὸς ἀνθενωτικός. Καὶ οἱ ἐξωκατάκλητοι ἄρχοντες τοῦ πατριαρχείου, μὴ συμφωνῶντας μὲ τὸν πατριάρχη Ἰωσήφ, ἦταν ἀνθενωτικοί· καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλους ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Σὺλβεστρος Συρόπουλος ποὺ, ὅταν ταξιδεύαμε πρὸς τὴν Ἰταλία καὶ ὅσον καιρὸ ἐμείναμε ἐκεῖ, καθόταν κ' ἔγραφε μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἐπιμέλεια καὶ μὲ κάθε λεπτομέρεια τὰ γεγονότα ποὺ ζήσαμε στὰ κρίσιμα δυὸ χρόνια.

14

Παρακολούθησα ἀπὸ κοντὰ — ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μὲ κατατόπιζαν στὸ καθετί — τὶς τελευταῖες φάσεις τῶν διαπραγματεύσεων καὶ ἀγώνων πρὶν ἀπὸ τὸ ξεκίνημα γιὰ τὴν Ἰταλία. Ὁ Βησσαρίων ἦταν φοβερὰ ἀπασχολημένος, εἴτε σὲ συσκέψεις μὲ τὸν αὐτοκράτορα, καθὼς καὶ μὲ τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο ποὺ εὐνοοῦσε ἐπίσης τὴν ἔνωση καὶ ποὺ θ' ἀναπλήρωνε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν αὐτοκράτορα, εἴτε σ' ἐπαφές καὶ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Λατίνους, εἴτε σὲ ὀδυνηρὲς προσπάθειες ἀντιπερισπασμοῦ τῶν ἀντιδράσεων ποὺ ὡς τὴν τελευταία στιγμή προκαλοῦσαν οἱ ἀριθμητικὰ ἰσχυρότεροι, ἀλλὰ καὶ ἠθικὰ ρωμαλέοι, ἀνθενωτικοί. Ὡστόσο, κατάφερα νὰ τὸν βλέπω κάπου - κάπου τὸν Βησσαρίωνα ποὺ τώρα — ἂν καὶ ἦταν ἕνα χρόνο νεώτερός μου — τοῦ ἔδειχνα κ' ἐπίσημα τὸ σεβασμὸ μου, κ' ἔτσι πληροφορήθηκα ἀπὸ τὰ χεῖλη του ὅσα εἶχαν συμβεῖ καὶ πρὶν φθάσω στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἦταν ἀποφασισμένος νὰ προχωρήσει στὴν ἔνωση. Μολονότι ὁ Μουράτ θὰ παρεξηγοῦσε τὸ βῆμα τοῦ αὐτοῦ — καὶ τοῦ τὸ εἶχε παραγγεῖλει ὁ ἀμηνῶς ὅτι δὲν τοῦ ἀρέσουν οἱ ἐρωτοτροπίες μὲ τοὺς Δυτικούς καὶ ὅτι, ἂν χρειάζεται τίποτε, ἂς ἀπευθυνθεῖ σ' αὐτὸν καὶ ὄχι στὸν Πάπα —, ὁ Ἰωάννης ἤθελε μὲ κάθε τρόπο τὴν ἔνωση τῆς Χριστιανωσύνης, κ' ἔβλεπε ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα ἡ ἀποκλεισμένη Κωνσταντινούπολη θὰ εἶχε νὰ λογαριαστεῖ μὲ τοὺς Τούρκους. Ἡ θάλασσα τῶν Τούρκων τὰ εἶχε ὅλα κατακλύσει γύρω του. Τὰ τεῖχη, ὅσο κι' ἂν ἦταν γερὰ κ' εἶχαν σώσει τόσες φορές τὴ Βασιλεύουσα, δὲν ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ τὴν κά-

μουν νάναι μιὰ Κιβωτὸς ἰκανὴ ν' ἀνθέξει σ' ἓναν τόσο παρατεταμένο κατακλυσμό. Εἶχαν πολλές πύλες, πόρτες καὶ τρύπες τὰ τεῖχη, κι' ἀπὸ κάπου θάμπαιναν μιὰ μέρα τὰ νερά. Χρειάζονταν λοιπὸν καὶ ἄνθρωποι, χρειάζονταν στρατιῶτες. Καὶ στρατιῶτες δὲν εἶχε ὁ αὐτοκράτωρ παρὰ μόνον ἐλάχιστους. Οἱ περισσότεροι κι' ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ξένοι μισθοφόροι, κ' ἔλειπαν τὰ λεφτὰ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι κι' ἄλλους. Ἐπρεπε, λοιπὸν, νὰ τὸν βοηθήσει ἡ Δύση. Κ' ἡ Δύση ἦταν ἀπόλυτα ἀπρόθυμη. Μονάχα ὁ Πάπας μπορούσε νὰ κάμει κάτι. Ἀλλὰ κι' αὐτὸς τῆ Χριστιανικῆ ἀλληλεγγύη καὶ ἀγάπη τὴν ἐξαρτοῦσε ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας σ' αὐτόν.

Ποῦ βρισκόταν ὁμως κι' ὁ Πάπας τὴν ὥρα ἐκείνη καὶ σὲ ποιά κατάσταση βρισκόταν ἡ δική του ἐκκλησία; Ἐνῶ ὁ Πάπας ζητοῦσε τὴν ἔνωση τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μὲ τὴ δυτικὴ, ἡ ἴδια ἡ δυτικὴ ἐκκλησία εἶχε διχασθεῖ καὶ περνοῦσε μιὰ μεγάλη κρίση. Τὴν ἴδια μέρα τοῦ ἔτους 1431 ποὺ ὁ Εὐγένιος ὁ πέμπτος ἀνάλαβε τὰ καθήκοντά του ὡς διάδοχος τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ τοποτηρητῆς τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς, ὑποχρεώθηκε ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἀπόφαση τῶν καρδινάλιων καὶ ἐπισκόπων του καὶ τῶν περισσότερων ἐστεμμένων τέκνων του, βασιλέων καὶ ἡγεμόνων, νὰ μεταφερθεῖ ἡ ἔδρα τῆς κάπως ἐπαναστατικῆς συνόδου, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ νὰ συνεδριάζει σὲ πόλεις Ἰταλικές, σὲ μιὰ πόλη ποὺ νὰ βρίσκεται μακριά, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία, κοντὰ σὲ ἡγεμόνες ποὺ ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἐξουσία του. Ἡ πόλη αὐτὴ ἦταν ἡ Βασιλεία ποὺ τὴν πότιζε ὁ Ρῆνος μὲ τὸ ὠραῖο, ἀλλὰ καὶ κάπως ἀτίθασσο, ρεῦμα του. Ἡ σύνοδος τῆς Βασιλείας — ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν μελῶν της εἶχε ἐχθρικές διαθέσεις ἀπέναντί του — ἔσπευσε νὰ μὴ νύσει στὸν Πάπα ὅτι μονάχα ὁ σύλλογος τῶν ἱεραρχῶν, καὶ ὄχι ὁ διάδοχος τοῦ Ἀγίου Πέτρου, ἐκπροσωπεῖ τὸν Θεό, καὶ ὅτι ὁ Πάπας θάπρεπε νὰ ἐμφανισθεῖ ἐκεῖ καὶ νὰ ὑποταχθεῖ.

Στὸ ἔτος 1437, ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἐτοιμαζόταν νὰ πάει στὴν Ἰταλία, ἡ σύνοδος τῆς Βασιλείας ἐξακολουθοῦσε νὰ συνεδριάζει. Ἦταν τὸ ἕκτο ἐπαναστατικὸ τῆς ἔτος. Ὡστόσο, ἡ κρίσιμη καμπὴ εἶχε περάσει γιὰ τὸν Πάπα. Εἶχε περάσει, χωρὶς φυσικὰ διόλου νάχει λήξει ἡ μεγάλη περιπέτεια. Ἡ κρίσιμη γιὰ τὸν Πάπα καμπὴ σημειώθηκε ὅταν, στὸ ἔτος 1434, ὁ λαὸς τῆς Ρώμης, τῆς ἴδιας τῆς αἰώνιας ἔδρας του, ξεσηκώθηκε ἐναντίον του κ' εἶχε τὴν πρόθεση νὰ τὸν σκοτώσει. Ὁ Εὐγένιος φόρεσε τὸ φτωχὸ ράσο τοῦ μοναχοῦ καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς γενναίας καρδιάς του κατάφερε νὰ διαφύγει. Ὁ Τίβερης καὶ μιὰ βάρκα τὸν ἔσωσαν. Καὶ βρῆκε ἄσυλο στὴ Φλωρεντία. Τὴν τραγικὴ ἐκείνη ὥρα, οἱ καρδι-

νάλιοι τῆς Βασιλείας — μονάχα ἓνας τοῦ εἶχε μείνει πιστός — νόμισαν ὅτι τὸν εἶχαν νικήσει. Ἄλλὰ καὶ τὴν ὥρα ἐκείνη ποὺ σχεδὸν ὅλοι οἱ μεγάλοι ἀξιωματοῦχοι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας τὸν εἶχαν ἐγκαταλείψει, ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συνεννόηση γιὰ τὴν ἔνωση ἔπρεπε νὰ γίνῃ μαζί του καὶ ὄχι μὲ τὴν σύνοδο τῆς Βασιλείας, μολονότι ἡ σύνοδος εἶχε στείλει στὴν Κωνσταντινούπολη πρέσβεις μὲ γράμματα κολακευτικὰ καὶ πειστικὰ. Τὰ γράμματα αὐτὰ — ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος ποὺ τὸν γνώρισα καλὰ στὸ ταξίδι μας πρὸς τὴν Ἰταλία — ἔλεγαν ὅτι «ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος» ἔχει «τὸ κράτος καὶ τὴν ἰσχύν πλεον τοῦ Πάπα, καὶ κρείττον ἢ ἐκεῖνος πράξη αὐτὴ τὰ περὶ τῆς ἐνώσεως». Καὶ πρόσθεταν τὰ γράμματα ὅτι «οἱ πλείους καὶ κρείττονες τῶν Ῥηγῶν τῆ συνόδῳ πρόσκεινται τε καὶ πείθονται, καὶ πρὸ πάντων ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἀλαμανῶν ὁ Σιγισμούντος· καὶ κάκειθεν γενήσεται μᾶλλον ἢ ὑπὲρ τῶν Γραικῶν ἀρκετὴ βοήθεια».

Ὁ αὐτοκράτωρ δὲ μποροῦσε ν' ἀγνοήσει τὴν σύνοδο τῆς Βασιλείας καὶ τὸν βασιλέα τῶν Γερμανῶν, τὸν αὐτοκράτορα Σιγισμόνδο. Ἔτσι, στὸ ἔτος 1434 (λίγους μῆνες πρὶν ὁ Πάπας δραπετεύσει ἀπὸ τὴ Ρώμη), ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ταγμένοι νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὴν σύνοδο, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Δημήτριος Παλαιολόγος ποὺ ὡς ἀνθενωτικὸς προτιμοῦσε τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἐπαναστατημένους καρδινάλιους παρὰ μὲ τὸν Πάπα, ὁ Ἰωάννης Δισύπατος καὶ ὁ γνωστός μας Ἰσίδωρος ποὺ εἶχε φύγει ἀπὸ τὴ Μονεμβασία ἐδῶ καὶ τρία χρόνια, εἶχε γίνῃ ἡγούμενος τῆς σεβάσμιας μονῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ δὲν εἶχε ἀκόμα διορισθεῖ (αὐτὸ ἔγινε τρία χρόνια ἀργότερα) μητροπολίτης Κιέβου. Ὅταν, ὕστερ' ἀπὸ μεγάλες περιπέτειες (κόντεψαν νὰ πνιγοῦν στὴ Μαύρη Θάλασσα, κ' ἔπεσαν θύματα ληστείας στὴν Οὐγγαρία) κατάφεραν νὰ φθάσουν στὸ Οὐλμ, στὸν αὐτοκράτορα Σιγισμόνδο, καὶ στὴ Βασιλεία, ὁ Πάπας εἶχε ἤδη λιθοβοληθεῖ στὴ Ρώμη καὶ καταφύγει στὴ Φλωρεντία. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ περιστατικὸ ἔκαμε τοὺς Ἑλληνας πρέσβεις ποὺ εἶχαν ἐπηρεασθεῖ κι' ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις τοῦ Σιγισμόνδου (ὑποσχέσεις εἰλικρινεῖς καὶ τίμιες) γιὰ μιὰ σοβαρὴ βοήθεια κατὰ τῶν Τούρκων, νὰ φανοῦν κάπως ὑποχωρητικοὶ στὴ Βασιλεία καὶ νὰ προχωρήσουν σὲ μιὰ προκαταρκτικὴ συμφωνία: «χρυσόβουλλόν τε δεδώκασιν ἐπὶ τούτοις, ὅπερ εἶχον παρὰ τοῦ βασιλέως». Στὴν ἐπιστροφή τους συνοδεύθηκαν οἱ Ἑλληνας πρέσβεις κι' ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῆς συνόδου ποὺ ἔφεραν μαζί τους στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ «φλωρία» ποὺ ἦταν

ἀναγκαῖα στὸν αὐτοκράτορα καὶ στὸν πατριάρχη γιὰ τὸ ταξίδι τους. Ὡστόσο, ὁ πατριάρχης, ὅταν τοῦ πρότειναν οἱ πρέσβεις τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας νὰ διαλέξει τὴν πόλη ὅπου θὰ γινόταν ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἔδειξε μεγάλη ἐπιφυλακτικότητα, θέλοντας χωρὶς ἄλλο ν' ἀποφύγει τὴ σύγκρουση μὲ τὸν Πάπα: «Ἀπεκρίθη οὖν ὁ πατριάρχης», ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος, «ὅτι τὸ τῆς ἐνώσεως ἔργον ἐστὶ θεῖον τε καὶ ἐράσμιον... Πλὴν ἔδειξεν ὅπως ἔχει δυσχερῶς πρὸς τὴν ἐκεῖσε ἀποδημίαν, διὰ τε τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ καὶ τὸ γῆρας, καὶ τὸν κόπον τῶν τοσοῦτων διαστημάτων, ἔτι καὶ διὰ τοὺς ἐν τῷ πελάγει κινδύνους. Προσθεὶς ὅτι καίτοι ὑμεῖς λυπεῖσθε διὰ ὑπηρέτας καὶ δούλους οὓς ἐν τῇ θαλάσῃ ἀποβάλεσθε» («λοιμώδους δὲ νόσου ἐν ταῖς τριήρεσιν ἐνσηψάσης, ἀπέθανον», ὅταν ταξίδευαν οἱ πρέσβεις στὴν Κωνσταντινούπολη, «καὶ οἱ πλείους τῶν ὑπηρετῶν καὶ οἱ γραμματικοί»), «ἐμὲ δὲ οὐκ ἄξιον κρίνετε φείδεσθαι ἑμαυτοῦ, μήποτε καὶ ἐν τῷ πελάγει ριφθεὶς κατάβρωμα γένωμαι τῶν ἰχθύων; Πρὸς δὲ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τὰς ὑποσχέσεις τῶν γενησομένων, εἶπεν εἶναι αὐτὸν Θωμᾶν». Εἶναι φανερό ὅτι ὁ πατριάρχης ποὺ μέσ' στὴν ψυχὴ του συνδυαζόταν ἡ σωφροσύνη μὲ τὴ φυσικὴ του ἀπροθυμία νὰ ἐκτεθεῖ στοὺς κόπους καὶ κινδύνους τοῦ ταξιδιοῦ, δὲν ἤθελε νὰ ἐπικυρώσει ὅσα εἶχαν οἱ Ἕλληνες πρέσβεις δεχθεῖ στὴ Βασιλεία χωρὶς νὰ γνωρίζει καὶ τὴ γνώμη τοῦ Πάπα. Καὶ κατηγοροῦσε τοὺς πρέσβεις ὅτι προχώρησαν περισσότερό ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε. Ὡστόσο, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἤθελε νὰ καλύψει τὴν ἐνέργεια τῶν πρέσβεων καὶ σὲ μιὰ κρίσιμη σύσκεψη «ᾠρίσεν ὁ βασιλεὺς» (ὅπως μοῦ διηγήθηκε ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος) «ὅτι φαίνεται ἄρα ὡς ἐκ συμφώνου καὶ καλῶς ἔπραξαν οὗτοι, καὶ οὐκ ἔχει τις κατηγορεῖν τῆς πρεσβείας αὐτῶν... Ἦρξατο δὲ εἰπεῖν τι καὶ ὁ Πατριάρχης, ἐπεὶ δὴ οὕτω πως συνέβη γελᾶσαι τὸν βασιλέα. Λυπηθεὶς εἰς τοῦτο ὁ πατριάρχης εἶπεν, ὡς ἐπεὶ ὄρῳ ἑμαυτὸν εἰρωνευόμενον, παραιτοῦμαι λοιπὸν καὶ ὁ ἐβουλόμην εἰπεῖν. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἶπεν αὐτῷ, ὅτι νὰ ἔχω τὴν εὐχὴν σου, οὐδὲν ἤκουσα τί εἶπες, οὐδ' ἐγέλασα δι' αὐτό, ἀλλὰ δι' ἄλλο τι ἐμειδίασα... Ὁ δὲ» (πατριάρχης) «οὐκέτι ἠθέλησεν εἰπεῖν τι, καὶ ἅπαξ καὶ δις ἀξιωθείς παρὰ τοῦ βασιλέως εἰπεῖν». Τὸ ἀθῶο αὐτὸ ἐπεισόδιο δείχνει τὴν ἐπίμονη δυστροπία ποὺ εἶχε κυριεύσει τὴν ψυχὴ τοῦ πατριάρχη.

15

Πρὶν ἐπιστρέψουν οἱ Ἕλληνες πρέσβεις ἀπὸ τὴ Βασιλεία, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἔστειλε ἄλλους — τὸν Γεώργιο καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Δισύπατο — στὴ Φλωρεντία, δηλαδὴ στὸν Πάπα. Ὡς τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἔτους 1437 ποὺ ἔφθασα ἐγὼ στὴν Κωνσταντι-

νούπολη, οί πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ οἱ λεγάτοι τοῦ Πάπα, καθὼς καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας, πῆγαιναν κ' ἔρχονταν. Ὅσο περνοῦσε ὁ καιρός, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης γινόταν ὄλο καὶ πιὸ ἀνυπόμονος. Ἀλλὰ καὶ τὸ κρίσιμο θέμα — μὲ ποιὸν ἔπρεπε τελικὰ νὰ συμφωνηθεῖ ἡ σύγκληση τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, μὲ τὸν Πάπα ἢ μὲ τοὺς συνοδικούς τῆς Βασιλείας — εἶχε ἀρχίσει νὰ ξεκαθαρίζεται καὶ νὰ γίνεται εὐκολώτερο. Ὁ Πάπας Εὐγένιος (πού, χθὲς ἀκόμα, ἦταν ὁ ἀποδιοπομπαῖος) ἀρχισε, μὲ τὴν ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ του, ἂν καὶ χτυπιόταν ἀπ' ὅλες τὶς μεριές, ἀκόμα κι' ἀπὸ Ἰταλοὺς ἡγεμόνες καὶ τυχοδιῶκτες κοντοτιέρους, νὰ ξανακερδίζει ἔδαφος. Ὁ ἀποφασιστικὸς Ἐνας κερδίζει πάντοτε τὸ παιχνίδι ἀπέναντι τῶν πολλῶν ποὺ χάνονται σὲ συζητήσεις. Ἡ σύνοδος τῆς Βασιλείας εἶχε τραβήξει πολὺ καὶ εἶχε κουράσει τοὺς πιὸ συνετοὺς ἀπὸ τοὺς καρδινάλιους καὶ ἀρχιεπισκόπους. Εἶχαν, ἄλλωστε, παραγνωρισθεῖ μεταξύ τους, καὶ κάμποσοι διαπίστωσαν ὅτι, ἀφοῦ ὁ Πάπας δὲν ἦταν ἄνθρωπος ποὺ κάμπτεται, ἡ ἱστορία αὐτὴ δὲ μπορούσε νὰ χεῖ καλὸ τέλος. Οἱ πιὸ ὀξυδερκεῖς ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς συνοδικούς διαπίστωσαν καὶ κάτι ἄλλο. Διαπίστωσαν ὅτι ἡ ἀντίθεση πρὸς τὸν Πάπα ἔκρυβε καὶ τὴν ἀντίθεση, προπάντων τῶν Γάλλων, ἀλλὰ καὶ μερικῶν Γερμανῶν, πρὸς τὴν Ἰταλία γενικά. Κι' ὅ,τι ἕως χθὲς κρυβόταν, τώρα — τὴν ἀνοίξη τοῦ ἔτους 1437 — ξεσκεπάστηκε κ' ἐγίνε φανερό. Τὸν Μάιο τοῦ 1437 ἐκδηλώθηκε στὴ σύνοδο τῆς Βασιλείας ὁ διχασμὸς. Καὶ τὴν ἄμεση ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ ὁ διχασμὸς τὴν ἔδωσε ἡ ἐκλογή τῆς ἔδρας, ὅπου θὰ γινόταν ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος ποὺ θ' ἀποφάσιζε τὴν ἔνωση. Ἡ πλειοψηφία ἤθελε νὰ ὀρισθεῖ ὡς ἔδρα μιὰ πόλη ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Τότε ὁ καρδινάλιος Νικόλαος Ἀλμπεργκάτι ἀντιτάχθηκε καὶ, στηριγμένος καὶ σ' ἄλλους ποὺ ὡστόσο ἀποτελοῦσαν τὴ μειοψηφία, πρότεινε νὰ γίνῃ ἡ σύνοδος στὴ Φλωρεντία ὅπου ἦταν κι' ὁ Πάπας. Οἱ σκηνὲς ποὺ σημειώθηκαν ἦταν δραματικές. Ἡ μειοψηφία ἔβγαλε κι' αὐτὴ τὴ δική της ἀπόφαση, ἀγνοώντας τὴν πλειοψηφία. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Τάραντος κλέβει μιὰ νύχτα τὴ σφραγίδα τῆς συνόδου, τὴν κολλάει ἐπάνω στὴν ἀπόφαση τῆς μειοψηφίας, καὶ φεύγει ἀπὸ τὴ Βασιλεία τρέχοντας νὰ βρεῖ τὸν Πάπα. Στὰ φοβερὰ ἐπεισόδια ποὺ ἐπακολούθησαν, ἔδειξαν τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπεροχὴ τους, προσπαθώντας νὰ συγκρατήσουν τὶς ἀντιμαχόμενες μερίδες καὶ νὰ γεφυρώσουν τὸ χάσμα, δυὸ σπουδαῖοι νέοι ἄνδρες, ὁ Ἰταλὸς Ἰουλιανὸς Τσεζαρίνι ποὺ ἐγίνε ἀργότερα στενὸς καὶ ἀφοσιωμένος φίλος τοῦ Βησσαρίωνος καὶ ὁ Γερμανὸς Νικόλαος Κρέμπς, ὁ Κουζάνος ποὺ, ἂν καὶ τριανταεξὴ μονάχα ἐτῶν, εἶχε ἤδη μεγάλη φήμη ἀστρο-

νόμου καὶ μαθηματικοῦ. Ἡ προσπάθεια συνδιαλλαγῆς πού ἔκαμαν οἱ πιὸ φρόνιμοι δὲν εἶχε ἀποτέλεσμα. Ἔτσι, μαζί με τὸν καρδινάλιο Ἄλμπεργκάτι, τὸν ἀρχηγὸ τῆς μειοψηφίας καὶ ὅσους τὸν ἀκολουθοῦσαν, ἔφυγαν ἀπὸ τὴ Βασιλεία, ἀποκηρύσσοντας τὴ σύνοδο καὶ τάσσοντας πιά τὸν ἑαυτὸ τους φανερά με τὸν Πάπα, καὶ οἱ διαλλακτικοί, ὁ Τσεζαρίνι καὶ ὁ Κουζάνος. Ὅσοι ἔμειναν στὴ Βασιλεία ἦταν, ὡστόσο, οἱ περισσότεροι. Καὶ βλέποντας ὅτι, ἂν καὶ περισσότεροι, χάνουν τὸ παιχνίδι, λύσσαξαν. Ἀρχισαν νὰ βρίζουν, νὰ καταριοῦνται καὶ ν' ἀπειλοῦν, ἀφοῦ εἶχαν φθάσει ἤδη ὡς τὸ σημεῖο, πρὶν φύγουν μάλιστα οἱ παραπάνω, νὰ καλέσουν σὲ ἀπολογία τὸν Πάπα. Κ' ἔμειναν στὴ Βασιλεία, μολονότι τὴν ἡγεσία τὴν πῆραν οἱ Γάλλοι, καὶ πολλοὶ Ἴταλοὶ πού δὲν εἶχαν τὸ αἶσθημα ὅτι ἡ Ἰταλία ἀποτελοῦσε ἐνότητα (καὶ δὲν ἀποτελοῦσε, ὅπως διαπίστῳσα καὶ ἴδιος μου, ὅταν πῆγα ἐκεῖ), ἀκόμα κι' ὁ εὐφυέστατος Αἰνείας Σὺλβιος Πικκολομίνι πού ἔγινε ἀργότερα Πάπας με τ' ὄνομα Πῖος ὁ ἐνδέκατος. Ὁ τελευταῖος θάμεινε στὴ Βασιλεία μᾶλλον γιὰ νὰ διασκεδάσει, κοροϊδεύοντας ὅλους με τὴ νεανικὴ του δηκτικότητά.

16

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἀδημονοῦσε. Εἶχε στείλει δυὸ τελευταίους πρέσβεις, τὸν ἕναν στὸν Πάπα — αὐτὸς ἦταν ὁ Μανουήλ Βουλλωτῆς — καὶ τὸν ἄλλον, τὸν Ἰωάννη Δισύπατο, στὴ Βασιλεία, γιὰ νὰ ποῦν ὅτι περιμένει, ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ πάει στὴν Ἰταλία καὶ ὅτι πρέπει ἐπιτέλους νὰ ληφθεῖ ἡ ὀριστικὴ ἀπόφαση, καὶ νὰ τοῦ σταλοῦν τὰ φλουριά καὶ τὰ πλοῖα γιὰ νὰ ξεκινήσει.

Τὸ ταξίδι μου, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἔτους 1437, ἀπὸ τὴν Κάρυστο στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν, χωρὶς νὰ τὸ ξέρω καὶ χωρὶς νὰ χῶ ἐγὼ καμμιά συμμετοχὴ σ' ὀλόκληρη αὐτὴ τὴν ἱστορία, ἀποφασιστικὸ. Ἄν τὸ κάτεργο, ὅπου ἐπιβιβάσθηκα, ἀκολουθώντας τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο καὶ τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ, πήγαινε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν ἀνεψιὸ τοῦ Πάπα ἐπίσκοπο Μάρκο Κουτολμιέρε, τὸν παλαιὸ μου γνώριμο ἀπὸ τὴν Πάτρα, ἀλλὰ κάτεργα πού ξεκίνησαν μαζί ἀπὸ τὴ Βενετία με τὸ γενικὸ πρόσταγμα τοῦ ναυάρχου (καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Μάρκου, ἂν δὲν κάνω λάθος) Ἀντώνιου Κουτολμιέρε πήγαιναν στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν σοφὸ Νικόλαο Κρέμπς (τὸν Κουζάνο), τὸν ἀρχιεπίσκοπο τῆς Πορτογαλίας Ἀντώνιο καὶ τὸν ἐπίσκοπο τοῦ Μὲτς Πέτρο. Εἶχε προηγηθεῖ — αὐτὸς θὰ ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου — ὁ τακτικὸς λεγάτος τοῦ Πάπα πλάϊ στὸν αὐτοκράτορα Χριστοφόρος Γκαραντόνι πού εἶχε πάρει μαζί του καὶ τοὺς Ἰωάννη Δισύπατο καὶ Μανουήλ τὸν Βουλλωτῆ.

“Όταν ἔφθασα ἐγὼ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅλα εἶχαν σχεδὸν κανονισθεῖ. Ὁ ἐπίσκοπος Κορώνης Χριστοφόρος Γκαραντόνι εἶχε διαβεβαιώσει τὸν αὐτοκράτορα — τὸ πίστεψε μάλιστα κι’ ὁ ἀπεσταλμένος τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας ποὺ βρισκόταν ἐκεῖ, χωρὶς νᾶχει πάρει ἀκόμα εἰδήσεις ἀπὸ τοὺς δικούς του — ὅτι οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν Πάπα καὶ τοὺς συνοδικούς τῆς Βασιλείας εἶχαν διευθετηθεῖ, ὅτι ἡ ἐνότητα στὴ δυτικὴ ἐκκλησία εἶχε ἀποκατασταθεῖ καὶ ὅτι ὅλοι μαζί, ὁ Πάπας καὶ οἱ χθесиноὶ ἀντίπαλοί του, καλοῦν τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη νὰ συναποφασίσουν τὴ σύγκληση τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου.

17

Καὶ τὴν τελευταία, ὥστόσο, στιγμή σημειώθηκαν νέα ἐμπόδια. Ὅσο κι’ ἂν βιάζονταν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα νὰ πάρουν τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη γιὰ νὰ τοὺς πᾶνε στὴν Ἰταλία, ἡ ἀναχώρηση δὲ μπορούσε νὰ γίνῃ ἀμέσως, τὸ ἐπόμενο πρωί. Καὶ μεγάλος ἦταν ὁ κίνδυνος νὰ φθάσουν ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας — δηλαδὴ τῆς πλειοψηφίας ποὺ εἶχε μείνει ἐκεῖ — γιὰ νὰ διαψεύσουν ὅσα εἶχε πει ὁ Χριστοφόρος Γκαραντόνι. Ἐντονώτερες ἔγιναν, ἄλλωστε, τὶς ὥρες ἐκεῖνες καὶ οἱ ἀντιδράσεις τῶν ἀνθενωτικῶν ποὺ ἔκαμαν, μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Λουκᾶ Νοταρᾶ, τὴν τελευταία προσπάθεια γιὰ νὰ ματαιώσουν τὴν ἀναχώρηση τοῦ αὐτοκράτορος. Στὰ ἐπιχειρήματα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ μεταπείσουν τὸν αὐτοκράτορα ἤρθε συνεπίκουρος κ’ ἓνας ἰσχυρότατος σεισμὸς ποὺ θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ὡς κακὸ σημάδι. Ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος μοῦ ἔλεγε (καὶ τὸ γράψε καὶ στ’ ἀπομνημονεύματα ποὺ μοῦ διάβαζε στὴν Ἰταλία) ὅτι ὁ σεισμὸς αὐτὸς ἦταν «ἐκ τῶν ἀπαισίων οἰωνῶν»: «ἅμα γὰρ τῷ στῆναι τὰς τριήρεις ἐν τῷ λιμένι καὶ χαλᾶν τὰ πρυμνήσια, εὐθύς σεισμὸς ἐγένετο μέγας, καὶ θεομηνίαν οἱ συνετώτεροι τοῦτο ἠγήσαντο». Τὸν ἰσχυρὸν αὐτὸ σεισμὸ τὸν συνδυάζει ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος μὲ τὴν ἀφίξη τῶν κατέργων ποὺ ἔφεραν στὴν Κωνσταντινούπολη τοὺς λεγάτους τοῦ Πάπα, καθὼς καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο, τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ κ’ ἐμένα. Μήπως ἡ σκοτοδίνη ποὺ μ’ ἐπίασε, ὅταν ἔβαλα τὸ πόδι μου στὴν ἀποβάθρα τοῦ λιμανιοῦ τῶν Βλαχερνῶν, ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ σειμοῦ; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ δικό μας κάτεργο εἶχε προηγηθεῖ καὶ ὅτι, τὴν ὥρα ποὺ ἐβάζαμε ἐμεῖς τὸ πόδι μας στὴν ξηρά, τ’ ἄλλα κάτεργα ἔδεναν τὰ πρυμνήσια. Πάντως ἐγὼ δὲν εἶχα τὴν αἴσθησι ὅτι ἐγίνε σεισμὸς. Δὲν τὴν εἶχα, γιατί εἶχα, ἀπλούστατα, χάσει — γιὰ μερικὰ δευτερόλεπτα — τὶς αἰσθήσεις μου.

Ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος, στ’ ἀπομνημονεύματα ποὺ μοῦ διάβασε ἀργότερα στὴν Ἰταλία, γράφει: «Ἡμέραι παρῆλθον πε-

ρίπου τὰς 15' μετὰ τὴν ἐνθάδε τῶν κατέργων ἐπιδημίαν» (δηλαδή, μετὰ τὴ δική μου ἀφίξη στὴ Βασιλεύουσα) «καὶ ἀγγελία τὶς ἦλθεν ὅτι ἔρχονται κάτεργα ἐκ τῆς συνόδου καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν Χίον. Εἶπον καὶ τοῦτο οἱ ἡμέτεροι πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ Πάπα ἐλθόντας. Ἐκεῖνοι δέ, ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ Δισύπατος» (ὁ Ἰωάννης Δισύπατος) «εἶπον, ὅτι ψεῦδος ἐστὶ τοῦτο· ἡμεῖς γὰρ οἶδαμεν ὡς οὐκ ἐλεύσονται κάτεργα ἐκ τῆς συνόδου. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην διαλαλίαν, τεσσάρων ἢ πέντε παρελθουσῶν ἡμερῶν, ἤδη ἐφάνησαν ἐρχόμενα τὰ κάτεργα τέσσαρα. Ὡς οὖν ἐπληροφορήθη τοῦτο ὁ Καπιτάνος τῶν παπικῶν κατέργων, ὃς καὶ ἀνεψιὸς ἦν τοῦ Πάπα, Κουνιλουμέρης καλούμενος» (Κουντλουμέρη ὀνόμαζε ὁ Συρόπουλος τὸν ναύαρχο Ἄντώνιο Κοντολιμέρε, ἐξελληνίζοντας τ' ὄνομά του, ὅπως εἶχαν τὴ μανία νὰ κάνουν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς δικούς μας) «ἐβουλήθη πόλεμον μετ' ἐκείνων συνάψαι». Μολονότι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης τοῦ παράγγειλε «παύσασθαι τῆς ὀρμῆς καὶ τῆς βουλής», ὁ Ἄντώνιος Κοντολιμέρε ἐπέμενε λέγοντας «ὅτι ὄρισμὸν ἔχει παρὰ τοῦ Πάπα, ἵνα πολεμήσῃ ὅπου ἂν εὕρῃ τὰ κάτεργα τῆς συνόδου, καὶ, εἰ δυνηθῆ, καταδύσῃ καὶ ἀφανίσῃ αὐτά... Ὡρῖσε γοῦν ὁ βασιλεύς, ὅτι εἰ εὕρισκες αὐτὰ ἀλλαχοῦ, ἐποίεις ἂν ὅπερ ἠθελες· νῦν δὲ εἰς τὸν ἐμὸν τόπον, καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἡμετέρῳ λιμένι, οὐδεὶς ἔχει ἄδειαν πολέμους συνάπτειν». Ὁ ζωηρὸς καὶ πολεμοχαρὴς Καπιτάνος ἀναγκάσθηκε νὰ ὑποχωρήσει.

Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας ἔκαμαν ὅ,τι μποροῦσαν γιὰ ν' ἀλλάξουν τὴν ἀπόφασιν ποὺ εἶχε πάρει ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ν' ἀνταποκριθῆ ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Πάπα. Τοῦ εἶπαν ὅτι, πηγαίνοντας στὸν Πάπα, θὰ παραβίαζε τὴ συμφωνία ποὺ οἱ πρέσβεις του εἶχαν συνάψει ἐπὶ τὴ Βασιλεία. Ὅλοι οἱ ἀνθενωτικοὶ — κι' αὐτοὶ ἦταν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ περισσότεροι — βρῆκαν ἐπὶ τὸ μπλέξιμον αὐτὸ μιὰ νέα ἀφορμὴ γιὰ νὰ ποῦν ἐπὶ τὸν αὐτοκράτορα ὅτι δὲν πρέπει νὰ φύγει. «Οὐ μόνον γὰρ αἱ τῶν πολλῶν χριστιανῶν καὶ φίλων, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ἐχθρῶν συμβουλαὶ συνεφώνουν», ὅπως γράφει ὁ Σύλβεστρος Συρόπουλος ποὺ ὡς ἀνθενωτικὸς προτιμοῦσε τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοὺς Λατίνους· «τοῦ γὰρ Ἀσάν κυρίου Παύλου πρέσβεως σταλέντος τότε πρὸς τὸν Ἄμην» (δηλαδή, πρὸς τὸν Μουράτ), «εἶπον αὐτῷ οἱ Βεζιρίδες, τί ἐνὶ τῷ κατεπεῖγον τὸν βασιλέα, καὶ ἀπέρχεται πρὸς τοὺς Λατίνους; εἰ ἔχει τινὰ ἀνάγκην, εἰπάτω ταύτην, καὶ ὁ αὐθέντης θεραπεύσῃ ταύτην. Κρείττονα θεραπείαν εὕρησει ἀπὸ τοῦ αὐθέντου παρ' ὃ ἀπὸ τῶν Λατίνων, καὶ πλέον συμφέρει τῷ βασιλεῖ ἢ φιλία τοῦ Ἄμην ἢ ἡπερ ἢ τῶν Λατίνων. Παραιτησάσθω οὖν τὴν πρὸς Λατίνους ἀποδημίαν, καὶ εὕρησει ὅπερ ἂν ζητήσῃ παρὰ τοῦ

αὐθέντου». Στους ἀνθενωτικούς ἄρεσαν τὰ γλυκὰ αὐτὰ λόγια.

18

Τὰ χάρδια τῶν Τούρκων ἔκαμαν τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη νὰ πεισθεῖ ἀκόμα περισσότερο ὅτι ἔπρεπε νὰ πάει στὴν Ἰταλία. Γιὰ νὰ καμφθεῖ, ὁμως, ἡ ἀντίδραση τῶν ἀνθενωτικῶν, χρειάστηκαν μεγάλοι κόπτοι. Καὶ τὸν μεγαλύτερο κόπτο τὸν ἔκαμε ὁ Βησσαρίων. Στηριγμένος σχεδὸν μονάχα στὸν Γεώργιο Σχολάριο καὶ στὸν ἱερομόναχο Γρηγόριο Μελισσηνὸ ἢ Μάμμα, ἀντιμετώπισε μὲ ἤρεμο πείσμα τοὺς ἀνθενωτικούς καὶ πέρασε, στὰ τέλη Ὀκτωβρίου καὶ στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου τοῦ 1437, ἀπὸ στάδια μεγάλης ἀγωνίας.

Τὶς κρίσιμες ἐκεῖνες μέρες ἔβλεπα συχνὰ καὶ τὸν Βησσαρίωνα καὶ τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ. Ἐνῶ ὁ πρῶτος, ὁ σεβάσμιος φίλος μου μητροπολίτης Νικαίας, μοῦ ἔλεγε ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ Γένους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε τὸ ἀντίθετο. Στὸ προσκῆνιο δὲν ἤθελε ὁ Σφραντζῆς νὰ δράσει. Ἀφοσιωμένος στὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο πού εὐνοοῦσε τὴν ἔνωση, δὲν ἤθελε νὰ ρθεῖ σὲ φανερὴ ἀντίθεση μὲ τὴ γνώμη πού εἶχε ὁ γενναῖος αὐθέντης του. Ὡστόσο, σ' ἐμένα ἐκμυστηρευόταν τὶς σκέψεις καὶ τοὺς φόβους του. Φοβόταν ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς ὅτι ἡ σύνοδος καὶ ἡ ἔνωση μποροῦσε νὰ γίνῃ «αἰτία πρώτη καὶ μεγάλη ἵνα γένηται ἢ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔφοδος, καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ αἰχμαλωσία καὶ τοιαύτη καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν». Ὁ Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Παῦλο Ἀσάν, ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε στείλει στὸν Μουράτ πρέσβυ καὶ τὸν Ἀνδρόνικο τὸν Ἰαγρο «δηλῶσαι τοῦτο» (δηλαδή ὅτι σκέπτεται νὰ πάει στὴν Ἰταλία) «πρὸς ἐκεῖνον ὡς τάχα φίλον καὶ ἀδελφόν. Κάκεῖνος ἀπεκρίνατο ὅτι οὐ φαίνεται μοι καλὸν εἶναι ἵνα ὑπάγῃ καὶ τοσοῦτον μοχθήσῃ καὶ καταναλώσῃ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ μετέπειτα τί τὸ κέρδος; Ἴδου ἐγὼ ὑπὲρ αὐτοῦ, εἰ χρεῖαν ἔχει χρημάτων δι' ἔξοδον καὶ ἔσοδον καὶ ἄλλο τι πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἔτοιμός εἰμι θεραπεῦσαι αὐτόν». Ὁ Σφραντζῆς δὲν εἶχε, βέβαια, καμμιάν ἐμπιστοσύνη στὸν ἀμηνᾶ. Ὡστόσο, νόμιζε ὅτι δὲ θᾶπρεπε νὰ τὸν προκαλέσουμε. Ὄταν ἀποφασίσθηκε ὀριστικὰ ἡ ἀναχώρηση τοῦ αὐτοκράτορος, μοῦ εἶπε μὲ ὕφος μελαγχολικό: «ἐγένετο ὅπερ ἤθελεν ὁ βασιλεὺς ἢ μᾶλλον ἢ κακὴ τύχη».

Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς δὲν εἶχε ἀσχοληθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας. Ἄν ἦταν ἀνθενωτικός, ἦταν μονάχα γιὰ δυὸ λόγους: πρῶτον, γιατί φοβόταν ὅτι ἡ ἔνωση θᾶταν μιὰ πρόκληση γιὰ τοὺς Τούρκους, καὶ δεύτερον, γιατί τοῦ ἄρεσε νὰ περπατᾶει στὸ δρόμο πού εἶχε καθιερώσει ἡ παράδοση. Μιὰ μέρα,